

ԵՐԵՎԱՆԻ ԲԱՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ

ՄԻՋՆԱԴԱՐԵԱՆ ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

Շարականները որոշ մասը գրում են արձակ կամ չափածոյ արձակ: Կան շարականներ էլ, որոնք բանաստեղծական և գեղարուեստական ուրոյն արժէք են ներկայացնում: Դրանք մեծ մասամբ անկեղծ և ջերմ զգացմունքներով տոգորուած և գունագեղ պատկերներով վրձնուած սրբապատկերներ են, որոնց հեղինակները, գծրախտարար, մեծ մասամբ յայտնի չեն:

Նշենք և այն, որ մեզանում շարականների հին ընտիր եղանակները ձայնագրելու և ընդմիջող կորստից փրկելու առաջին փորձը կատարել է երաժշտագէտ Բարա Համբարձում Լիմոնջեանը: Նոյնպէս նրան ենք պարտական, որ հնարել է ձայնանշաններ և շարականները ձայնագրել է մինչև 1917-1918 թվականները: Այնուհետև շարականները ձայնագրելու աշխատանքին նուիրուել են նախ՝ երաժիշտ Եղիա Տնտեսեանը, ապա՝ Արմաշի Դպրեմանքի երաժշտութեան դաստիարակ Համբարձում Չէրչեանը:

1874 թվական, հայոց եկեղեցական երաժշտական արուեստը մի նոր շրջան է թեւակոխում, երբ Գէորգ Գ. Կաթողիկոսի հրամանով Պոսից Էջմիածին է հրաւիրուած երաժշտագէտ Նիկողայոս Թաճեանը ձայնագրում է ժամագիրքը և շարականները, որոնք տպագրուած են և հարստացնում երաժշտական գրականութեան էջերը:

Այնուհետև հայոց եկեղեցական երաժշտութիւնն անում է մի նոր ուղարու նուածում, երբ ընդունում է Եւրոպական երաժշտական ձայնանշանների գործածութիւնը: Տաղանդաւոր երաժշտագէտ Մակար Եմբալեանն առաջինն է հանդիսանում, որ հայկական պատարագը ձայնագրում է Եւրոպական ձայնանշաններով: Այդ հայկապարուեստն է որ այսօր ամենից շատ երգում է հայոց եկեղեցիներում՝ զաւնամուրի կամ երգահանի նուագածութեամբ:

Եմբալեանից յետոյ, անդուգական Կոմիտասին ենք պարտական, որ Եւրոպական ձայնանշաններով ձայնագրում է հայկական

պատարագը և հայ ժողովրդին նուիրում հոգեւոր արուեստի մի գեղեցիկ յուշարձան: Երբորդ փորձը կատարում է երաժշտագէտ Գէորգ Չ. Կաթ. Չորէքչեանը, որ դեռ մնում է անտիպ:

Շարականներից յետոյ առանձնապէս նաև գանձեր: Դրանք այն հոգեւոր բանաստեղծութիւններն են, որոնք իրենց բովանդակութեամբ արտայայտում են մաղթանք, խնդրուածք կամ ներբողում են քրիստոնէութիւնը տարածող գրողակիրներին: Այդ երգերում տեսնում էք նաև կրօնական որևէ նշանաւոր տօնի պատկերը: Առհասարակ, Գանձերն իրենց ընդլիծով յանգուոր, պատմական և սեզմ բովանդակութեամբ հիւսուած երգեր են^(*), որոնց հաւաքածուները կոչւում են Գանձաւան. դրանցից ամենահին մի օրինակը մինչև օրս առանձին խմբով պահուած է Վենետիկի - Ս. Ղազարի Մխիթարեան Միաբանութեան վանքի մատենադարանում: Դա մէկն է 1371 թուականին գրուած այն հազուադուր գանձաւանից, որ իր բովանդակութեամբ պատմում է 14րդ դարի կրօնական բանաստեղծութեան հիմնական գծերի մասին:

Առանձնապէս նկարենք նաև 10րդ դարի ամենանշանաւոր մատենագիր, տնարկին հոչակաւոր հեղինակ՝ Դրիգոր Նարեկացու գանձերը, որոնք իրենց արուեստով ժողովրդական գրող ունեն և ցայտուն գաղափար են տալիս նրա զգացմունքի խորութեան և բանաստեղծական արուեստի վեհութեան մասին:

Հնագոյն ձեռագրերի դարդն են կազմում, գանձերից յետոյ, կրօնական բանաստեղծութեան այլ տեսակները, որոնք նոյնպէս երգւում են եկեղեցում: Դրանք տաղեր, մեղեդիներ և եղիցիներ են, որոնց մէջ տեսնում ենք հայ ժողովրդի կրօնական ջերմ զգացումները, վառ յոյ-

(*) Չէտք չէ մոռանալ, որ երգ նշանակութեամբ էր գործածուած կրիկեան շրջանում գանձ բառը:

զերը և հոգեկան անկեղծ ապրումները, որոնք արտայայտուած են բանաստեղծական ներուժի մամբ: Ահա այդ գանձերը, տաղերը, մեղեդիները և եղիցիները կազմում են 12-15 Գարաշըմանի հայ երաժիշտների ստեղծագործութեան գլխաւոր ժանրերը: Դրանք ժամանակի հրամայողական պահանջն էին: Հայ կոմպոզիտորներն իր ժամանակին ձայնագրել են բանաստեղծական այդ գեղեցկութիւնները և հետագայ սերունդներին ժառանգութիւն թողել հայ արուեստի այդ թանկարժէք արտադրութիւնները:

Երաժշտական տեսակէտից այդ ձայնագրութիւնները ո՛չ միայն հետաքրքրական են, այլև իրենց կառուցուածքով, եղանակների գունագեղութեամբ ու սոսի առանձին արժէք են ներկայացնում: Աւելին: Հայ եկեղեցական երաժշտութեան արուեստի մէջ այդ երգերից շատերն ուշագրաւ են նրանով, որ արտայայտուած են նուրբ արուեստով և իրենց ինքնուրոյն սոսի գուտ հայկական, հարազատ դրոշմ ունեն: Այդ տեսակէտից հարուստ նիւթ են մատակարարում հայ երաժշտութեան ապագայ զարգացման և երաժշտական այլ ստեղծագործութիւնների, ինչպէս օպերաների և սիմֆոնիաների համար:

Կայ մի այլ կարեւոր հանգամանք: Անվիճելի է որ հայ եկեղեցական երաժշտութիւնը, մանաւանդ շարականների եղանակները, որքան էլ կրում են հայ հիմնոսական երգերի, ինչպէս և հետագայում նաև յունական կամ ասորական եկեղեցական եղանակների ազդեցութիւնը և կամ արաբական երաժշտութեան ազօտ դրոշմը, այնուամենայնիւ նոյնքան եկեղեցական երգերի, գլխաւորապէս գանձերի, տաղերի, մեղեդիների(*) եղանակները առաւելապէս, եթէ ոչ բացառապէս, հայկական են: Կան և շարականներ, որոնք կառուցուած են ժողովրդական եղանակներով ու իմաստով, ներուժի մամբ և երանգաւորումներով:

Այս մասին Յարութիւն Գ. Շալեանը «Հայաստանի Կոչնակ»ում իր ստորագրած

(*) Նշենք որ ձեռագիր ձայնագրուած ժամագրքերի մէջ մեղեդիներն ու եղիցիները կազմուած են երաժշտական խաղերով և լուսանցքներում գրուած են այլևայլ եղանակների անունները, ութը ձայնի բաժանմունքով:

«Հայ եկեղեցւոյ շարականներն ու երգերը խորագրով նիւթում ընդգծել է հետեւաբնորոշող տողերը. «Անվիճելի է սա իրազուժիւնը՝ սակայն՝ թէ հինգերորդէն մինչև տասներեքերորդ դարերու ժամանակամիջոցին մեր շարականներուն, մեր եկեղեցական երգերու եղանակներուն մէջ շատ աւելի հայկական դրոշմ, հայկական հարազատութիւն կար չնորհիւ մեր քաղաքական, մշակութային անկախութեան՝ քան անկէ վերջ մեզի աւանդ թողուած երաժշտութեան մէջ»:

Ահա թէ ինչու այդ ստեղծագործութիւնների մէջ խորասուզուող մասնագէտ արուեստագէտը գտնում է ո՛չ միայն միջնադարեան հայ երաժշտութեան հարստութեան պատկերը, այլև ծանօթանում է կոմպոզիտորական տէխնիկայի և այն անհրաժեշտ ձևերի ու կառուցուածքի հետ, որոնք կազմում են հայկական հնագոյն երաժշտութեան էական և առանձնայատուկ գծերը:

Պիտի արձանագրել նաև մի այլ հանգամանք, որ եթէ հայ շարականների եղանակները կերտուած են իւզանդացիներից փոխ առնուած եկեղեցական ութ արմատական ձայների վրայ, ապա գանձերը, մեղեդիներն ու տաղերն առաւելագոյն չափով յօրինուած են ինքնուրոյն մօտիւններով: Նրանք խորապէս կապուած են հայկական ժողովրդական երաժշտութեան և դրա գեղարուեստական արտայայտութեան հետ: Նրանց ակունքը հանդիսանում են հայ ժողովրդական աշխարհիկ երգերը:

Հայ հոգեւոր երաժշտութեան մեղուիկ գիծը բանաստեղծական խօսքի հետ այնքան ներդաշնակ է հիւուած, որ զժուար է որնէ սահման դնել նրանց միջև: Այս եղանակները շատ յստակ ու գեղեցիկ արտայայտում են երգերի բովանդակութիւնն ու տրամադրութիւնը, միաժամանակ ցայտուն կերպով դրսևորում հայ ժողովրդական քնարական ստեղծագործութեան բարձրարուեստ կառուցուածքը:

Այս երգերի մէջ շարադրման ձևերը, նրանց հարմոնիկ հնչիւնները, գոյները, զարդախաղերը, չափերը, շեշտերը կազմում են մի ներդաշնակ ամբողջութիւն և ցուցադրում միջնադարեան հայ կոմպոզիտորների ստեղծագործական բարձր տաղանդը:

Նշենք և այն, որ այդ երգերի կոմպոզիցիայի հարմոնիան պահպանում է հայկական եկեղեցական երաժշտության ողջ գունագեղությունը: Դրանք իրենց բնույթով համակում են լսողին անբացատրելի թախծով ու վշտով: Գանձերը, տաղերն ու մեղեդիները դարեր շարունակ պահպանել են իրենց արուեստի թարմությունն ու թովհունքը:

Սակայն, ովքեր են միջնադարեան հայ եկեղեցական երաժշտության լաւագոյն ներկայացուցիչները:

Հայ գրականության և արուեստի պատմության յայտնի են այդ սակաւաթիւ ներկայացուցիչների անունները, բայց մինչև օրս էլ մանրամասնօրէն չեն լուսարանուած նրանց գործունէութեան ու կեանքի հիմնական գծերը, իսկ շատերն էլ դեռ ևս մնում են անյայտութեան մէջ:

Հայ հնագոյն երաժշտութեան այդ սակաւաթիւ արուեստագէտների անունները մի մասն երաժշտագէտ Սպիրիդոն Մելիքեանն իր «Արուսագիր» Հայ երաժշտութեան Պատմութեան» խորագրով գրքոյկում նկարել է այսպէս. «Թէ՛ աւանդութիւնը և թէ՛ մատենագիրները բազմաթիւ անուններ են թուում իրրեւ հեղինակ մեր եկեղեցական երաժշտութեան, ամենից առաջ Սահակ և Մեսրոպ, որոնց՝ իրրեւ հայ դպրութեան հիմնադիրների, աւելի շատ բան են վերագրում, քան իրօք կարող էր լինել, Մովսէս Բերթոյ, Ստեփանոս Սիւնեցի, Յովհան Մանդակունի, Կոմիտաս Կաթողիկոս, Սահակ Զորափորեցի, Օհան Օձնեցի, Պետրոս Գեաղարձ, Գրիգոր Մագիստրոս, Գրիգոր Վկայասէր, Ներսէս Շնորհալի (12րդ դար), որի օրով վանական տաղաչափութիւնն է մտնում մեր հոգեւոր բանաստեղծութեան մէջ, Ներսէս Լամբրոնացի, Գր. Սկեռացի, Ռաչատուր Տարօնեցի, Յակոբ Կլայեցի և ուրիշներ»^(*):

Հնագոյն չրջանի վաստակաւոր երաժշտագէտների անունները պատկերող վաւերաթուղթն այնուհետեւ աւելի հարստացրել է Գարեգին Կաթ. Յովսէփեանը: Իր «Այլից կամ Գեղարդայ Վանք» խորագրով նիւթում նա գրել է հետեւեալը. «13րդ դա-

րում արեւելեան Հայաստանում ծագել է սկսում հոգեւոր երգերի, տաղերի և գանձերի գրականութիւնը. Վարդան (ո՛չ Բարձրբերդցի, ինչպէս կարծում է Ամատուհնի), Մխիթար Այրիվանեցի, Ռաչատուր Կեչառեցի, Մկրտիչ, Յովհաննէս Երզնկացի, Կիրակոս Երզնկացի, են. ձգում են այդ գանձանակին մէջ իրենց արժէքաւոր և անարժէք լուսաները. Յովհաննէս Գառնեցին ևս իւր բաժինն ունի այդտեղ: Տարաբախտաբար մեր գրականութեան այդ մասը հարկաւոր ուշադրութեան չէ արժանացած և տակաւին մթութեան մէջ է... «Յիսուս միաժին» սկսում քով շարականի տնազուլ տաւերն են «Յովհաննէս Գառնեցին»:

Նշանակալից է և այն, որ միջնադարի լաւագոյն երաժշտագէտներից ոմանք՝ Գրիգոր Մերենցը, Ռաչատուր Կեչառեցին, Ռաչատուր Տարօնեցին, Յովհաննէս Պուլզը և ուրիշներ, իրենց կերտած երաժշտական գանձերի, մեղեդիների և այլ եղանակների նոր ձեւաւորումներով, խաղերի զիւտով և մանր ուսմունքների տարածումով հայ երաժշտական արուեստը հասցրել են կատարելութեան:

Բնորոշ է և այն, որ միջնադարի վարպետ երաժշտագէտներից շատերը կոչուել են նաեւ փիլիսոփայ: Այդ հանգամանքը հաստատում են Ներսէս Շնորհալու հետեւեալ տողերը. «ունիւք սովորութիւն փիլիսոփայ ասել, որ երաժշտական արուեստի կատարեալք են»:

Այժմ ժամանակագրական կարգով զըծենք հնագոյն ձեռագրերից մեր ուսումնասիրած մի շարք փայլուն երաժշտագէտների սեղմ պատկերը, որոնք հայ հնագոյն երաժշտական արուեստի սրունքների, ձեւակերպումների և զարգացման խնդրում ուշադրաւ և նշանակալից դեր են կատարել:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 2)

(*) Տե՛ս նաեւ մեր յօդուածը «Էջմիածին» ամսագրում, 1946 թ.: